

The image features a close-up of ancient stone carvings, likely from an Egyptian temple. The carvings are arranged in a grid-like pattern, with some elements having semi-circular tops. A prominent horizontal band of bright yellow color is superimposed over the middle of the image, containing the text. The overall texture is rough and weathered.

Gil-Manuel Hernàndez i Martí

Falles i ciutadania festiva.

L'associacionisme faller al País Valencià

Professor del
Departament
de Sociologia i
Antropologia Social
de la Universitat de
València

L'associacionisme festiu al País Valencià

Un dels trets principals de la festa moderna, en un context marcat per la globalització, és la seua contribució a la reactivació de les identitats locals, fenomen que té lloc mitjançant l'articulació del conjunt d'actes rituals i el funcionament d'una complexa xarxa d'associacions festives. Les associacions festives es diferencien de la resta d'associacions voluntàries per la conjunció d'una sèrie de trets que els atorguen un caràcter particular: es tracta d'associacions populars i d'origen tradicional, que són alhora llocs de distracció, gaudi i esbargiment, amb un important component històric de masculinitat, i que estan orientades cap a la celebració emotiva d'una festa, religiosa o civil. En aquestes entitats s'arriba a una vivència intensa i sacral de la identitat local, amb un acusat component de rememoració i reactualització simbòlica del passat local.

La singularitat de les associacions festives, tan lligades les transformacions del vell calendari cristià en un calendari secularitzat, les predisposa a convertir-se en instàncies que aglutinen els diversos nivells a través dels quals s'expressen els sentiments locals de pertinença.

Les associacions festives, molt esteses i arrelades al País Valencià, estan marcades per un elevat grau de participació dels individus, que pertanyen als nivells socials més diversos. Són agrupacions en les quals predomina la integració interclassista dels afiliats i l'apellació a una causa comuna de caràcter identitari. En el seu si, els contactes són directes i recurrents, i la familiaritat i confiança solen presidir el tracte entre els socis. Tenen uns orígens tradicionals, perquè constitueixen fenòmens de relativa llarga duració, però en realitat són productes de la modernitat, atès que la seua formalització, institucionalització i expansió, tal com avui les coneixem, data d'un període que va des de la fi del segle XIX fins al primer terç del segle XX. Posteriorment, en especial amb l'adveniment de la democràcia i l'estat de les autonomies, les associacions festives adquireixen tots els trets de les associacions modernes i com a tals funcionen, fins al punt que les seues activitats les situen molt a prop de les característiques de l'associacionisme cultural en general i es connecten amb tot un moviment de reivindicació i revitalització de les identitats particulars.

Així, al llarg del segle XX, les antigues 'associacions' valencianes de la societat preindustrial, com ara confraries, germandats, comissions, corporacions, clavaries, majordomies, grups cerimonials, penyes i gremis, tot i conservar els noms, van esdevenint associacions reglades i estables, amb local social permanent, socis censats, activitats programades anuals, estatuts oficials, exercicis econòmics comptables, reglamentació d'activitats, recerca de patrocinadors comercials i reconeixement institucional en un registre regularitzat d'associacions orientat a la concessió de subvencions i el control de moviments. Es tracta d'un procés general que té lloc a tot Europa i al conjunt de l'Estat, fet que implica la plena introducció de la festa en la lògica de la racionalitat burocràtica, del turisme i del mercat capitalista.

La singularitat de les associacions festives, tan lligades a les transformacions del vell calendari cristià en un calendari secularitzat, les predisposa a convertir-se en instàncies que aglutinen els diversos nivells a través dels quals s'expressen els sentiments locals de pertinença. Això és possible en la

mesura que constitueixen un privilegiat espai públic de relació social, basat en el contacte directe i en la comunicació social intensa. D'aquesta manera, a través de les associacions festives, els individus poden viure d'una manera privilegiada i reflexiva la seua pròpia localitat i el patrimoni festiu que ajuden a preservar dinàmicament, obtenint a canvi un nivell més fort d'integració local i una certa seguretat existencial en un temps marcat per la incertesa i la volatilitat de les relacions socials.

La celebració de la festa en la majoria de les ciutats i els pobles valencians comporta una vertebració del subjecte social a través d'agrupacions de sociabilitat específicament festiva, l'objectiu preferencial de les quals és participar en la festa mitjançant la pràctica ludicoritual de la convivialitat, la comensalitat, les deambulacions simbòliques i la donació altruista, entre altres pràctiques. Les associacions festives valencianes (comissions de falla i de fogueres, associacions vicentines, confraries de Setmana Santa, comparses de Moros i Cristians, penyes, grups cerimonials i associacions festeres en general) s'integren, igualment, en l'estructura urbana històrica de les seues respectives localitats, la dimensió patrimonial cultural de les quals acaba sent redimensionada per mitjà de les celebracions rituals de la festa. Així mateix, s'han anat transformant en entitats modernes multiactives i plenament inserides en l'espai cibernètic i comunicatiu.

El desenvolupament de l'associacionisme faller

Les comissions falleres són les continuadores de les antigues colles informals de veïns de València que, ja cap a la meitat del segle XVIII i en la vespra del dia de Sant Josep, cremaven falles, ja foren aquestes amuntegaments de trastos vells o cadafals amb escenes grotesques representades per ninots damunt.

A mitjan segle XIX les falles no gaudien encara d'un emplaçament geogràfic circumscrit a nuclis fixos, possiblement a causa de l'escassa formalització organitzativa encara imperant en la festa, per la qual cosa les comissions responien a grups

La falla veïnal requereix sempre l'existència d'un nucli o grup organitzatiu que s'atribueix la representació del barri i que obté legitimitació per a gestionar i promoure la celebració de la festa, tal com passa amb les festes de carrer.

de veïns informals i semiimprovisats que al capdavant s'erigien en l'autèntica ànima de la festa, perquè n'eren el nucli organitzador. Normalment l'erecció de les falles és atribuïda de manera específica a un grup de festers que representa el veïnat, en realitat un carrer o plaça en un primer moment, que s'estén progressivament als voltants i als carrers adjacents. La falla es planta sempre a la via pública, representa el carrer o carrers on s'emplaça i s'exhibeix a la contemplació pública o erta sense cap tipus de limitacions o restriccions.

La falla veïnal requereix sempre l'existència d'un nucli o grup organitzatiu que s'atribueix la representació del barri i que obté legitimitació per a gestionar i promoure la celebració de la festa, tal com passa amb les festes de carrer. En l'últim terç del segle XIX apareixen expressions com ara «junta de falla» (1871), «fallers» (1881) o «comissió organitzadora» (1890), «ninot de falla» (1893), «despertà» (1894), etc. El 1892 es té constància d'un «president» i ja en la darrera dècada del segle XIX hi ha una formalització o institucionalització dels grups que gestionen l'organització del festeig, que són específicament reconeguts com a «fallers» en el conjunt del veïnat, en la premsa i en la ciutat, i que formen nuclis diferenciats dotats d'estructura orgànica interna. Així, el 1896 ja es produí la primera reunió conjunta dels «presidents» de falla amb l'objecte d'obtenir autorització per als festejos.

En el període esmentat ja es consoliden càrrecs com ara els de president, secretari i representants, amb càrrecs específics com ara tresorer i comptador. Per tant, s'assisteix a un procés de formalització, racionalització i burocratització organitzativa que implica que la planificació fallera s'assenta sobre la divisió del treball. A mesura que s'amplia el programa de festejos, es multipliquen les tasques organitzatives, sobretot de recaptació de recursos. Així, el funcionament de la comissió es desplega en una vessant triple: com a òrgan de recaptació de fons, de programació i gestió de festejos, i com a comunitat de relacions.

Després de la Guerra Civil, el nou règim franquista reestructura les Falles d'acord amb els seus criteris polítics i ideològics, i en aquest sentit, ha d'utilitzar-se amb més propietat

el terme comissió, com a associació estable, que el d'emplaçament, ja que el primer reflecteix el creixent assentament i persistència d'una organització perdurable, com és la comissió fallera, amb tendència a burocratitzar-se i a consolidar una territorialitat perfectament definida per la demarcació fallera. Per contra, l'emplaçament remet a una realitat de preguerra, en la qual els grups que gestionaven la festa fallera no estaven encara del tot institucionalitzats i agrupats en associacions més o menys estables, independentment que ja es parlara de l'existència de comissions en el seu si agrupades en el Comitè Central Faller i l'Associació General Fallera Valenciana. En tot cas, les comissions falleres reconstruïdes després del 1939 van passar a consolidar ràpidament la seua territorialitat sota la denominació de demarcació, i van configurar una xarxa de petits territoris festius de caràcter autònom que ja comprenien quasi tot el teixit urbà de la ciutat.

Cal definir una comissió fallera moderna com una associació festera constituïda a partir de la decisió lliure dels seus membres, la principal activitat de la qual se centra en la recaptació de fons per a la construcció de la falla. Hi predominen la continuïtat i l'estabilitat, i està molt vinculada a una territorialitat. També ha de distingir-se el reclutament i la integració dels seus membres, així com el seu funcionament i organització, el tipus de relació mantinguda amb organismes superiors —com ara la Junta Central Fallera, creada per l'Ajuntament de València el 1939 per controlar institucionalment la festa des del poder polític local—, i la seua projecció externa, sempre dins de la definició de la comissió fallera com a associació civil autònoma i autofinançada, integrada al mateix temps en un organisme metaassociacional que hi retroactua i en limita l'autonomia.

Des dels anys quaranta augmentà l'especialització i la vida interna associativa de les comissions falleres, la freqüent interacció dels seus membres, i la convivència i la implicació municipal. Durant la postguerra immediata hi havia una mitjana de quatre mil fallers actius a València, els noms dels quals es recollien en els llibrets publicats cada mes de març per les comissions per a explicar en vers l'argument de la seua falla i

Cal definir una comissió fallera moderna com una associació festera constituïda a partir de la decisió lliure dels seus membres, la principal activitat de la qual se centra en la recaptació de fons per a la construcció de la falla.

reflectir la vida associativa interna. Així mateix, començaren a confeccionar-se censos oficials fallers, elaborats i controlats per la Junta Central Fallera.

En aquests anys la comissió fallera es reunia en qualsevol bar del barri, ja que encara no s'havien generalitzat els actuals casalets, llogats o adquirits per la comissió en alguna planta baixa i consolidats a partir dels anys seixanta. Era en aquests bars on es desenvolupava la sociabilitat fallera. Abans es passaria per les construccions efímeres de barraques, alqueries i paradors. D'altra banda, el funcionament dels càrrecs directius de les comissions es caracteritzava encara per una indefinició de les funcions, pel fet que, fins a l'entrada en vigor del primer Reglament faller, de la fi del 1944, no s'especificaven les tasques de cada càrrec. En certa manera se seguia la tònica de preguerra, amb l'existència d'uns càrrecs bàsics, que solien ampliar-se en les comissions més riques, però que en les de barri quedaven reduïts a la mínima expressió. En tot cas, a poc a poc, aniria incrementant-se el grau de complexitat organitzativa en les comissions més potents, que amb el pas del temps s'estendria a totes les comissions. Alhora, com que hi ha un concurs oficial que premia les millors falles, aquestes queden dividides en seccions, la més important de les quals és la Secció Especial, que acull les falles més cares i grans. L'adscripció a cada secció es fa en funció del cost econòmic dels cadafals.

Quant a la demarcació fallera, que es consolida entre els anys quaranta i cinquanta, pot definir-se com un espai territorial on la comissió fallera constituïda com a tal té l'ús exclusiu en matèria d'activitat fallera, un ús que ve determinat per una assignació específica per part de la Junta Central Fallera de números de pati o habitatges en uns carrers concrets, que sovint poden estar distribuïts en diverses demarcacions, en ocasions després de conflictes o disputes entre comissions que es barallen per un mateix territori. D'aquesta manera, la consolidació de la demarcació fallera suposa un gran avenç en el procés de regularització, racionalització i burocratització de la festa fallera. En definitiva, la demarcació es converteix en el territori identitari i de pràctica ritual de la comissió de

falla, sobre el qual manté, en termes fallers, una sobirania absoluta.

A partir de l'any 1952, la Junta Central Fallera comença a organitzar congressos oficials fallers per aprofundir en el control i la direcció institucionals de la festa fallera, fet que es plasma en una sèrie de reglaments fallers que aniran renovant-se periòdicament. La nova reglamentació posaria fi, per exemple, a les comissions de falla infantils existents fins aquell moment, que passarien a integrar-se en les comissions adultes com una secció interna. Per la seua banda, les dones formarien part de les 'seccions femenines', privades de vot i capacitat directiva, situació que sols començaria a canviar en temps de la transició democràtica. En tot cas, històricament la comissió fallera ha funcionat amb democràcia interna a l'hora de prendre decisions importants i conformar l'organigrama directiu intern. Des de la Junta Central Fallera també s'enquadrarà les comissions de València en sectors fallers que agrupen, mitjançant criteris d'agrupació de barris contigus, desenes de comissions, a fi de racionalitzar-ne administrativament el funcionament. Paral·lelament, a mitjan anys setanta, les comissions falleres comencen a formar agrupacions de falles des de la base, i no des de l'Ajuntament, per coordinar els seus festejos, aprofundir lligams de germandat i buscar ajudes econòmiques entre el comerç. En els noranta, les agrupacions formen la gran Interagrupació de Falles. També a mitjan anys noranta apareixen les federacions de comissions de falla, que segueixen un criteri d'interès en un objectiu comú: així, hi ha federacions de falles de la secció especial, de la secció primera A, d'enginy i gràcia i, darrerament, de falles estèticament innovadores.

El que queda clar és que, des dels anys seixanta, la comissió fallera contemporània es converteix en una entitat veïnal important, nucli permanent d'activitat social i cultural i senyal d'identitat de la barriada corresponent. A partir dels anys noranta, la necessitat de gaudir de subvencions institucionals fa que les comissions entren a formar part del registre valencià d'associacions culturals. Les mateixes tendències observades a València es detecten als pobles i les viles que també cele-

Des dels anys seixanta, la comissió fallera contemporània es converteix en una entitat veïnal important, nucli permanent d'activitat social i cultural i senyal d'identitat de la barriada corresponent.

bren les Falles, especialment en grans poblacions com ara Alzira, Torrent, Gandia, Xàtiva o Borriana, alhora que la festa fallera no para d'estendre's per tot el País Valencià, des de Benicarló fins a Benidorm, i fins i tot a pobles castellanoparlants de l'interior, com ara Bunyol, Utiel o Elda.

L'associacionisme faller actual

En les Falles s'observà, a més, durant tota la segona meitat del segle XX, un continu creixement del nombre de comissions: a València es passà de 35 comissions censades el 1940 a les 269 del 1975, i d'aquestes, a les més de 385 actuals. Simultàniament, l'expansió fallera per les comarques és tan gran que les més de 420 comissions actuals superen en nombre les del cap i casal. En conjunt, les comissions del cap i casal comptabilitzen prop de 100.000 persones i unes tantes altres a les comarques, fet que genera una gran massa de fallers i falleres articulada en una àmplia xarxa de comissions falleres i juntes locals, cadascuna de les qual té al voltant la seua demarcació, els seus símbols identitaris i una intensa sociabilitat que va més enllà dels aspectes estrictament festius, ja que expressa una valencianitat temperamental acusadament emocional i molt vinculada a llaços familiars i d'amistat.

Una cosa semblant ocorre amb les comissions de districte foguerer i de barraca a Alacant, les festes de les quals es van instaurar el 1928 per importació de les Falles de València. A Alacant, el districte és com la demarcació fallera i el racó foguerer, com el casal faller, és a dir, un centre de sociabilitat festera i, en no poques ocasions, veïnal. Els districtes també apareixen coordinats per una comissió gestora supraassociacional regida per un reglament de la festa.

El territori festiu bàsic de la comissió fallera, com a expressió de la ciutadania festiva, es vincula a un fragment del barri o a tot un barri; els territoris intermedis, a grups de barris, i el territori ritual únic, pel seu caràcter convergent, a espais generalment centrícs o simbòlicament aglutinants. La identificació dels subjectes directament festius —i fins i tot dels que no ho són— amb el territori, fa que aquest siga percebut

El territori festiu bàsic de la comissió fallera, com a expressió de la ciutadania festiva, es vincula a un fragment del barri o a tot un barri.

com una unitat real pels seus habitants, de manera que es pot aventurar que aquest territori opera com una espècie de nexa sociològic entre l'individu i l'espai realment viscut de pertinença. És així com el desenvolupament de microidentitats col·lectives diferenciades per la festa genera una major consciència d'identitat col·lectiva de la ciutadania en l'àmbit de la localitat, que produeix una translació visible de la identitat local i de la microidentitat, a la identitat col·lectiva.

La complexitat interna de les comissions falleres contemporànies és tal que organitzen una gran diversitat d'activitats, com ara teatre, dansa, competicions esportives, jocs de taula, activitats infantils, excursionisme, gastronomia, música, accions caritatives i solidàries, exhibicions pirotècniques o participació en altres festes locals. Així mateix, des de les comissions falleres s'ha realitzat una important tasca de revitalització de les tradicions valencianes, com ha estat el cas de les colles de tabals i dolçaines, la recuperació de la indumentària antiga o el foment del valencià a través de la publicació de llibrets de falla, llibres i revistes. L'expansió quantitativa i qualitativa de la festa també ha fet que haja crescut la cobertura mediàtica, amb l'explosió de les pàgines web de comissions falleres o l'aparició de webs personals, blocs i revistes virtuals, a més del creixement en les publicacions i programes de ràdio i televisió de la temàtica fallera.

En els darrers anys, el món de l'associacionisme faller s'ha vist enriquit amb noves iniciatives, com ara les anomenades Falles Populares i Combatives. Aquestes falles van començar fa una dècada com un intent de recuperar la festa popular fallera per part de joves col·lectius de l'esquerra independentista i radical que fins aleshores s'havien mantingut distants de les Falles, quan no hostils. A poc a poc, la iniciativa anà consolidant-se i expandint-se, fins a complementar-se amb les mobilitzacions de l'Intifalla, sorgida el 2012 arran de les protestes estudiantils i ciutadanes de l'anomenada Primavera Valenciana.

Es tracta d'un fenomen molt interessant que sols podem entendre si l'emmarquem dins el procés d'una progressiva desinstitucionalització de la participació ciutadana en la cosa

Des de les comissions falleres s'ha realitzat una important tasca de revitalització de les tradicions valencianes, com ha estat el cas de les colles de tabals i dolçaines, la recuperació de la indumentària antiga o el foment del valencià a través de la publicació de llibrets de falla, llibres i revistes.

Les Falles Populars i Combatives tracten de recuperar el sentit popular, primigeni, transgressor, subversiu i satíric de la festa, tan ofegat per les Falles oficials, posant-lo al servei de la impugnació ritual de l'ordre polític, social i econòmic existent.

pública, una tendència social que s'aprecia en tot Occident i en diversos àmbits de la vida. Una cosa semblant ocorre en l'activisme social i polític, ja que moltes persones, especialment joves, continuen interessats per la política, però sense voler militar en partits polítics o sindicats a l'ús, amb els seus comitès, secretaries, aparells burocràtics i disciplines de partit.

I sembla que en les Falles, tan pervertides per reglaments, institucions i inèrcies d'un passat autoritari, està començant a ocórrer una cosa una mica similar. A València i a la resta del País Valencià on se celebren les Falles hi ha milers de fallers i falleres vocacionals que volen expressar el seu compromís amb les Falles sense militar en comissions convencionals. Efectivament, ara passa que molta gent jove tant de l'esquerra a l'ús o de l'esquerra alternativa, que ja no és antifallera com ho ha estat bona part de la generació d'esquerrans de la transició, vol participar decididament en l'activitat fallera, això sí, sense implicar-se en les comissions convencionals amb les seues típiques organitzacions internes, sense figurar en censos oficials supervisats per la Junta Central Fallera o sense pagar quotes regulars, sinó generant noves estructures flexibles, assembleàries i no patriarcalistes, molt basades en les potencialitats de les xarxes socials, fins i tot per a autofinançar-se (parlem, per exemple, del reeixit model Verkami), però també amb presència en carrers i places, fins i tot plantant i cremant falles «il·legals» en solars, com demostra irònicament la recent agrupació de totes les falles alternatives de València —hi ha ara quatre o cinc iniciatives en diversos barris— en una Junta Solar Fallera.

Es tracta d'un model festiu innovador que començà a Catalunya, on en la darrera dècada han proliferat les festes majors autogestionades, plantejades com a referents festius diferents dels oficials, en la mesura que defensaven una festa alternativa i molt crítica amb la instrumentalització de la festa pels poders locals. En sintonia amb este esperit, les Falles Populars i Combatives tracten de recuperar el sentit popular, primigeni, transgressor, subversiu i satíric de la festa, tan ofegat per les Falles oficials, posant-lo al servei de la impugnació ritual de l'ordre polític, social i econòmic existent. Davant aquest

enfocament, que beu en els mateixos orígens de la festa fallera, és comprensible que el món faller convencional recele o veja amb rebuig estes noves propostes. Es tracta d'un model que desafia la comissió de falla habitual, amb el seu monopoli festiu de l'espai públic (la demarcació fallera), amb el suport d'uns poders públics que sols concedeixen legitimitat a aquestes comissions formals i no a les informals que puguen sorgir. En conclusió, encara que l'associacionisme faller convencional és ben potent i gaudeix d'un gran arrelament social, tot sembla apuntar que, encara que siga lentament, alguna cosa està canviant en les Falles, concretament la consolidació i difusió de formes d'activitat fallera emergents que molt probablement seran rellevants en el futur.

